

Костриця Н. М.

МОВНА КАРТИНА СВІТУ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ-АГРАРНИКІВ

У статті розглянуто феномен “мовна картина світу” в контексті сільськогосподарської діяльності. До стержневих світоглядних кодів професійної культури фахівців аграрної галузі віднесено концепт ‘земля’ як один із найвиразніших мовно-естетичних знаків національної культури. Визначено основні види завдань з української мови за професійним спрямуванням, які формують національно-мовну свідомість фахівців-аграрників.

Ключові слова: мова, мовна картина світу, концептуальна картина світу, концепт, асоціації, метафоричне мислення.

В статье рассматривается феномен “языковая картина мира” в контексте сельскохозяйственной деятельности. К стержневым мировоззренческим кодам профессиональной культуры специалистов аграрной отрасли отнесен концепт ‘земля’, как один из самых выразительных язычно-эстетических знаков национальной культуры. Определены основные виды заданий из украинского языка за профессиональным направлением, которые формируют национально языковое сознание специалистов-аграриев.

Ключевые слова: язык, языковая картина мира, концептуальная картина мира, концепт, ассоциации, метафорическое мышление.

The article is devoted to the phenomenon of “linguistic worldview” in the context of agricultural activity. One of the principal worldview code of agrarian affairs specialist professional culture is “the earth” concept as the most significant linguistic-aesthetic sign of ethnic culture. There were determined the main forms of exercises in Ukrainian language according to the vocational guidance, these exercises form ethnic-linguistic consciousness of agrarian affairs specialists.

Key words: language, linguistic worldview, conceptual worldview, concept, association, metaphorical thinking.

Усі елементи народної культури знаходять відбиток у його мові, яка відрізняється від інших своєрідністю відображення в ній світу. Мова сприймається як з'єднувальний елемент між окремою людиною та ментальністю нації, до якої вона належить. У мові відображається досвід кожного народу і виявляються не лише спільні знання, а й своєрідність бачення світу [5, с. 134]. Мова є культурним феноменом, об'єктивною формою накопичення, збереження й передачі суспільно-історичного досвіду через культурні традиції, вірування, ритуали, обряди, цінності, знання, поняття, уявлення, моделі поведінки, стереотипи тощо, які відображають мовну картину світу.

Розвиток прогресивних культурних традицій ставить перед освітою завдання виховати людину культури і через неї зберегти, відродити й розвинути культуру як середовище, яке “ростить і годує особистість” (П. Флоренський), як “цілісне явище, що перетворює людей на певній території з простого населення – на народ, націю” (Д. Лихачов), як “діалог минулих, сучасних і майбутніх культур” (М. Бахтін, В. Біблер).

Мова як культурне надбання є основним інструментом, за допомогою якого майбутні фахівці отримують професійні знання. Тому вивчати мову у виші, зокрема аграрного спрямування, необхідно в межах когнітивної функції, тобто інтерпретації, упорядкування, збереження й вираження національного досвіду сільськогосподарської діяльності як природо-соціокультурної реальності. М. Фабіан зазначає, що “національний досвід визначає специфіку різних мовних рівнів, на основі чого у свідомості носіїв виникає певна мовна картина світу, через призму якої людина бачить світ. Отже, мовна картина світу формує тип відношення людини до світу, задає норми поведінки людини у світі” [11, с. 189].

Феномен картини світу та її мовного вираження досліджували такі вчені: Ю. Апресян, Г. Брутян, Ю. Караулов, В. Морковкін, Ж. Соколовська, Н. Сукаленко.

Мета статті – дослідити феномен мовної картини світу фахівців-аграрників та окреслити перспективи вивчення української мови за професійним спрямуванням у контексті професійної підготовки.

У лінгвістиці існує значна кількість визначень поняття “мовна картина світу”. Зокрема, В. Маслова під мовною картиною світу розуміє “загальнокультурне надбання нації, яка чітко структурована, багаторівнева. Саме мовна картина світу зумовлює комунікативну поведінку, розуміння зовнішнього світу й внутрішній світ людини. Вона відображає спосіб мовленнєво-мисленнєвої діяльності, характерної для тієї чи іншої епохи, з її духовними, культурними та національними цінностями” [7, с. 71].

В. Манакін поняття "мовна картина світу" трактує як "...відображений засобами мови образ свідомості – реальності, модель інтегрального знання про концептуальну систему уявлень, які репрезентуються мовою" [6, с. 46]. Учений наголошує на необхідності розмежування мовної картини світу та концептуальної, або когнітивної, моделі світу, що є основою мовного втілення, словесної концептуалізації сукупності знань людини про світ.

Більшість дослідників зазначають, що концептуальна картина світу засобами мови перетворюється в мовну. Суттєву різницю між концептуальною та мовною картинами світу вчені вбачають у засобах створення: перша використовує поняття й уявлення, а друга – мовні одиниці.

Ю. Караулов вважає концептуальну картину світу універсальнішою, упорядкованішою, стійкішою та системнішою. Щодо мовної картини світу, то на його думку, вона фрагментарна, більш рухома, відображає постійні зміни в доквітлі. Спільним для обох моделей існування світу вчений вважає існування лексики у свідомості носія [3, с. 273–274].

Таким чином, за допомогою спеціальної лексики мова може виражати й експлікувати інші її картини світу. Зокрема, у мовній картині світу можна виділити більш часткові картини, кожна з яких відрізняється мовною своєрідністю, наприклад, у контексті професійної діяльності фахівців-аграрників.

Споконвічна хліборобська праця витворила свій світ уявлень, своє самобутнє розуміння явищ навколишньої дійсності. У свідомості людей, які працювали і працюють на землі, складається та передається із покоління в покоління свій образ мовної картини світу.

У процесі номінації створюється мовна картина світу, ключовим елементом якої є слово. Людина володіє словником не на рівні значень, а на рівні смислів, тобто концептів і концептуальних ознак. На думку В. Маслової, "концепти – це ніби згустки національно-культурних смислів, вивчення яких допомагає виявити особливості світосприйняття народу, представити концептуальну та національну картину світу" [7, с. 67].

За О. Кубряковою, значенням слова стає тільки концепт, "схоплений знаком" [4]. На думку М. Піменової, "концепти – це одиниці концептуальної системи в їх відношенні до мовних виразів, у них міститься інформація про світ. Ця інформація належить до актуального та віртуального стану світу. Концепт – це уявлення про фрагмент світу. Таке уявлення (образ, ідея, символ) формується загальнонаціональними ознаками, які доповнюються ознаками індивідуального досвіду та особистою уяви. Концепт – це національний образ (ідея, символ), ускладнений ознаками індивідуального уявлення. На матеріалі мовних одиниць розглядаються способи представлення концептів у функціональному аспекті та за допомогою їх ознак" [8, с. 44].

У мовній картині світу фахівців-аграрників земля має статус різнопланово конотованої одиниці, оскільки належить до стрижневих світоглядних кодів національної культури. У цій номінації найвиразніше виявляється мовний досвід колективного сприйняття землі як реалії навколишнього світу й основи національного ландшафту, способу господарювання, а відповідно – добробуту. Як зазначає Г. Булашев, "до землі український народ, як народ передовсім землеробський, почуває глибоку повагу, яка подекуди межує з обожненням" [10, с. 268].

Номінація *земля* наповнена багатим змістом із розгалуженою системою контекстуальних варіантів та емоційно-експресивних оцінок, а його лексико-семантична структура засвідчує динаміку від конкретно-предметного до поняттєвого значення [2]. Образ землі постає в різних іпостасях: як багатий, родючий ґрунт, як рідна земля, як жива істота, як мірило цінностей, як бажана мрія, як покарання, як засіб існування: "Земля – найбільше щастя – більше за любов, за життя. Земля найбільший скарб – більший за золото і коштовні речі. Земля – сон мільйонів поколінь, казкове привабливе ество, містична сила космосу, наснага слабих і дужих. Золото, краса, любов, молодість і вічний учитель мудрості! От що земля!" (У. Самчук).

За допомогою асоціацій мова вербалізує мовну картину світу. О. Залевська акцентує увагу на тому, що "вербальні асоціації відображають результати доступу через слово до інформаційного тезаурусу індивіда, за ними лежить багатогранний досвід (чуттєвий і раціональний, індивідуальний і соціальний), що забезпечує "вихід" на картину світу у всій різноманітності зв'язків та відношень" [1, с. 286].

Важливим практичним інструментом презентації концепту *земля* під час вивчення курсу "Українська мова за професійним спрямуванням" фахівцями-аграрниками є різні типи завдань: асоціативні, на метафоричне мислення, творчі і пошукові.

Приклади завдань на асоціативне та метафоричне мислення.

Завдання 1. Сформуйте асоціативне мікрополе ключових слів та висловів на позначення поняття "земля".

Завдання 2. Поясніть значення метафор.

1. Да такої земельки, мов каша гречана: хоч бери ложкою і дітей годуй! (М. Стельмах). 2. Ех, і земелька ж то! Хоч бери і ножом замість масла намазуй на хліб (М. Стельмах). 3. Масний подільський чорнозем, на якому посади дитину – і дитина виросте (М. Стельмах). 4. То не від сонця урожай доспів – то спів про щастя затвердів у зерні (Є. Летюк). 5. Глянь: розкривається назустріч сонцю й грозам руками

пружними запліднений чорнозем (М. Рильський). 6. З рук матері ми сходимо та йдем шукати свій плодючий чорнозем; вертатись до тих рук потрібно з хлібом, а ми тягар землі до них несем (Д. Павличко).

Завдання 3. Які асоціації викликають у Вас метафори з фрагменту тексту?

1. Попід лісом бездоріжжям прямує чоловік, ледве чутно ворущачи губами, і тепер земля прислухається до перестуку краплин і лічби хлібороба. Він міряє землю не поспіль, а по урочищах, тримаючи в пам'яті усі кроки довжини і ширини. 2. Я [Ганна] ж просила пана, щоб все було по-доброму, – простягає руки до чоловіка [Івана], і враз дужий удар приклада валить її на розкислу вулицю. В темряві стогоном озвалася земля, а на ній заворушився темний вузол, що називається його дружиною. 3. Земля прислухалася до придорожніх пісень і вухатими соняшниками, і вусатим ячменем, і втомленим житом, що ніяк не може нагодувати рід людський. 4. Коли волами ореш, помітив, і земля краще пахне, бо до середини її, до живця добираєшся... 5. Над тихою святковою землею високими золотими мазками починається ранок. 6. Він [Іван] кинув коні, запряжені в борони, і чимдуж побіг до матері, яка, здавалося, вросла в обвіяну сизувату землю. 7. Коли запахне відталою землею і березовим соком, птиці, розколихуючи м'яку сонячну основу, приносять на святкових крилах вологе, іще з волохатим туманцем тепло. 8. Аби міцно зчавити мужицький хліб, то з нього б і кров потекла, – обізвався до Якубенка рослий, кремезний Олександр Палійчук... 9. Хоч би він [онук] виріс на своїй землі, хоч би йому не обкипав кров'ю тугий, мов з каменю випечений, наймитський хліб [мріяла Чайчиха]. 10. Коли надокучив економський крупник – збирайтесь на американське харчування – там чорного хліба не їдять. Одні калачі споживають (*Із тв. М. Стельмаха*).

В. Телія наголошує, що за мовною картиною світу завжди стоїть соціокультурна картина світу: “Мова замальовує через систему своїх значень та їхніх асоціацій концептуальну модель світу в національно-культурні кольори” [9, с. 177]. Прикладом можуть слугувати наведені нижче контексти.

Завдання 1. Виконайте соціально-культурологічні коментарі до уривків текстів.

1) Яка ти розкішна, земле, – думала Маланка. – Весело засівати тебе хлібом, прикрашати зелом, завітчати квітами. Весело обробляти тебе. Тільки тим ти недобра, що не горнешся до бідного. Для багатого пишашся красою, багатого годуєш, зодягаєш, а бідного приймаєш лише в яму... Але ще дочекають наші руки обробляти свої ниви, свої городи, свої садки... Поділять тебе, земле, ой, поділять... І моєму дадуть... Годі тоді рибку ловити... Хоч-не-хоч, а йди, пане добродзею, до плуга... Ох, боже, боже, хоч на старість зазнати того щастя – дитину свою вивести в люди... (М. Коцюбинський).

2) Земля, земля, земличка!..

Скільки труда, жури вона завдає... Особливо тим, котрі її не мають. Єдина мета життя, єдиний потяг у простого чоловіка – придбати кавалочок землі!

Ой, яка то радість, коли наймит стане “своїм газдом”, господарем! Коли придбає земличку, хоч і таку, як петечок на котру може сказати: “Моя земля!”

Як шкода, що дуже-дуже обмаль людей на світі, яким дана така радість! Бо людей так багато, а землі так мало!..

Но, но! Справа стоїть не зовсім так. Землі, тої землиці є досить. Якраз стільки, що кожному було б (О. Маркуш).

Завдання 2. Поясніть уривок тексту Б. Харчука “Хліб насущний” із позиції сьогодення.

Знаєш: земля – всеїдна. Вона переїдає тіло, кістки, залізо. Але вона не переїдає надії. Навпаки, земля родить надії. – І нишком:– З-під плуга.

Людина-землероб відрізняється від інших людей потягом до землі, що в свою чергу накладає відбиток на характер і поведінку людини, формує специфічну ментальність. Цей природно-біологічний зв'язок був і залишається не лише умовою процвітання землеробства, але й чинником, супутнім формуванню і відтворенню деяких базисних людських цінностей, що дозволяють говорити про елементи особливої моралі, властивої землеробові. На наш погляд, відтворити перелічені якості, риси, цінності, які притаманні землеробові, допоможуть творчі завдання.

Приклади творчих завдань.

Завдання 1. Прочитайте текст і дайте психологічну характеристику українця-землероба?

Гарна була земля.

У своїх барвах жива й свіжа, шкода лиш, що не говорила.

Івоніка любив її. Він знав її в кожній порі року і в різних її настроях, мов себе самого. Вона пригадувала чоловіка й жадала жертви.

Як була люта, боявся її більше, як почорнілого неба, що віщує тучу. А бувала люта, коли надармо ожидала дощу, що мав її скропити, коли тижнями надармо тужила за холодними ситими краплями води, і замість води жевріюче проміння сонця випивало її соки. Тоді стягалися її тут і там випуклі сус-тави і тріскали з гніву, вона ставала тверда й недоступна і не видавала ніяких плодів. Тому, що на ній зеленіло й росло, відбирала поживу – воно слабало й ув'ядало, блідло й переходило поволі, але певно, в окам'янілий стан...

В деяких днях, коли небо прибиралося у синявий шовк, а сонце розходилося самим блискучим золотом, коли тепло все переймало й розпирало, добувалося неначе силоміць із землі наверх, – жилося прегарно! Такі дні були милі для Івоніки. Тоді він сам до себе усміхався та приязно розглядався. Переживав сам стан землі й був із нею одним. Знав се, що було любо і збіжжю, і всьому, що піднімалося з неї, особливо ж по дощі. Неначе чув і бачив, як земля з задоволенням розходила, розкошувала, як її соки відсвіжувались і як вона, насичена, віддихала важкими пахощами. В тім її віддиху так і купалося все над нею! Те знали і бджоли його – вони були розумні і проворні, і ані одна не лишилася в такій порі в улію, хіба котра мусила (О. Кобилянська, “Земля”).

Мовна картина світу розвивається не лише шляхом виявлення і фіксування нових явищ, але й за рахунок поглиблення знань про властивості вже відомих явищ і понять. У цьому контексті значний інтерес представляють пошукові завдання.

Приклади запитань за ключовим поняттям та пошукових завдань.

Знаряддя обробітку ґрунту.

Яким плугом орали землю в минулому столітті (у сер. XIX ст.; 80–90-х роках XIX ст.) та напередодні війни 1914 р. (дерев’яний, сабан, саківський, самохід тощо)?

Де й хто виготовляв плуг або де його купували?

Пошукове завдання. Дати, за можливістю, детальний опис плугів із розмірами й місцевими назвами кожної частини й деталі, указати форму лемеша (прямокутний, трикутний, рівнобедрений тощо). Ді-брати малюнки плуга або фото.

Який був гряділь у дерев’яному плузі – вигнутий чи прямий і куди вигнутий – уверх чи вбік?

Що запрягали в плуг: коня чи вола (у шлею, ярмо)? Яка була збруя?

Які типи плугів збереглися в наш час?

Чи орали різні ґрунти однаковими плугами?

Яка ширина борозни та глибина оранки? Чим це регулювалося?

Чи були якісь переваги того чи іншого плуга на місцевих ґрунтах порівняно з сучасними знаряддями оранки?

Якими знаряддями обробляють ґрунт зараз (трактор, культиватор і т. п.)?

А) Рало

У чому полягала особливість орання ралом?

Які роботи виконували ралом? Що в нього запрягали?

Коли зникло рало як знаряддя обробітку?

Пошукове завдання. Описати докладно рало з розмірами й місцевими назвами частин, додаючи малюнки або фотографії.

Б) Соха

У чому полягала особливість орання сохою?

Які роботи виконувалися сохою? Що в нього запрягали?

Коли зникло рало як знаряддя обробітку?

Які різновиди сохи вам відомі?

Пошукове завдання. З яких частин і деталей складалася соха? Дати її детальний опис, додаючи малюнки або фотографії.

В) Сапачка

Які місцеві назви може мати сапачка?

Які роботи виконувалися сапачкою?

Які бувають різновиди сапачок?

Г) Борона

У чому полягає сутність роботи борони?

Які інші знаряддя можуть виконувати функції борони?

Яку конструкцію мала борона?

Чим визначався прогрес у користуванні бороною?

Пошукове завдання. Подати детальний опис борони з місцевими назвами частин і додати малюнок або фотографію.

Д) Драпак

У чому полягає сутність роботи драпака?

Які інші знаряддя можуть виконувати функції драпака?

Яку конструкцію має драпак?

Пошукове завдання. Дати опис драпака з усіма частинами й додати малюнки або фотографії.

Таким чином, концепт *земля* в низці понять, які формують національно-мовну свідомість фахівця-аграрника, сприяє створенню мовної картини світу, що ґрунтується на народному світобаченні в контексті професійної діяльності.

Література:

1. Залевская А. А. Психолінгвістическіе ісследованія / А. А. Залевская // Слово. Текст : избранные труды. – М. : Гнозис, 2005. – 543 с.
2. Каленюк Н. Семантична парадигма номінації земля в українській народній пісні [Електронний ресурс] / Н. Каленюк. – Режим доступу : <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine65-4.pdf>. – Назва з екрану.
3. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1976. – 335 с.
4. Кубрякова Е. С. О концептах, схваченных знаком / Е. С. Кубрякова // Studia Linguistica XVIII. Актуальные проблемы современного языкознания. – СПб : Политехника-сервис, 2009. – С. 35–39.
5. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні / Л. Лисиченко // Збірник Харківського історико-філософського товариства : Нова серія. – Том 6. – Харків, 1998. – С. 129–143.
6. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 327 с.
7. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : учебное пособие / В. А. Маслова. – М. : Флинта, 2004. – 293 с.
8. Пименова М. В. Введение в когнитивную лингвистику / М. В. Пименова. – Вып. 4. – Кемерово : Наука, 2004. – 208 с.
9. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 284 с.
10. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування / Георгій Булашев. – К. : Довіра, 1992. – 414 с.
11. Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах / М. П. Фабіан. – Ужгород : Патент, 1998. – 256 с.